

OSMANLI DEVLETİ'NDE FAALİYET GÖSTEREN NESTLÉ & ANGLO-SWISS CONDENSED MILK COMPANY'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAKİ TABİİYET MESELESİ

THE ISSUE OF NATIONALITY OF NESTLÉ & ANGLO-SWISS CONDENSED MILK COMPANY, WHICH WAS OPERATING IN THE OTTOMAN EMPIRE, IN THE FIRST WORLD WAR

Tolga AKAY^{ID}

Öz

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti, müttekabiliyet esasına göre düşman kabul edilen devlet vatandaşları ve şirketlerine savaş hukuku çerçevesinde çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Savaş esnasında düşman devlet tabiiyetli şirketlerinin kimisinin faaliyetleri kısıtlanmış, kimisinin faaliyetlerine son verilmiş, çalışanları dahi sürgün edilmiştir. Bu sebeple savaşın başlamasıyla bir şirketin tabiiyetinin düşman, müttefik veya tarafsız olması büyük önem kazanmıştır. Nestlé, söz konusu süreçte İsviçre tabiiyetine haiz bir şirket gibi gözükmekle birlikte şirketin İngiltere bağlantıları, Osmanlı makamlarınca şirketin düşman devlet şirketi sınıfında kabul edilebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Böylelikle Nestlé'nin tabiiyetinin tartışmaya açıldığı hukuki bir süreç başlamıştır. Üç yıl boyunca süren dava neticesinde Osmanlı makamları Nestlé'nin delillerini yetersiz bulmuş ve onu düşman devlet tabiiyetli bir şirket olarak kabul etmiştir. Bu durum şirketin faaliyetlerini etkilerken olumlu imajına da darbe vurmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı arşiv kaynakları temel alınarak Nestlé'nin tabiiyetinin tartışmaya açılması, şirketin kendi tabiiyetini ispat etmeye yönelik ortaya koyduğu deliller ve Osmanlı makamlarının karşı delillerine yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı esnasında, düşman ve tarafsız olmak üzere iki tabiiyete sahip şirketlere karşı davranış biçiminin tespiti bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nestlé, Birinci Dünya Savaşı, tabiiyet, Şûrâ-yı Devlet, marka tescili

Abstract

During World War I, the Ottoman Empire placed various sanctions on the citizens and companies of those states which were classified as enemies, based on the principle of reciprocity within the framework of wartime law. The restrictions on individuals of enemy state nationality to travel abroad and communicate, the postponement of debts and receivables, curfews, and expulsions were just some of the measures implemented. During this process, the activities of companies from enemy states were also either restricted or entirely terminated. Therefore, with the beginning of the war, the nationality of a business—whether enemy, ally, or neutral—became increasingly significant. There were also multinational companies, and Nestlé was one such example. Although it appeared to be a company of Swiss nationality, its connections

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars / Türkiye, tolga_z@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0451-4124

to the UK were interpreted by the Ottoman authorities as grounds for classifying it as potentially hostile. Consequently, a legal process was initiated that called into question the company's nationality.

This study examines the question of Nestlé's nationality, analyzing the evidence presented by the company to substantiate its claims, as well as the counter-evidence provided by the Ottoman authorities, drawing upon sources from the Ottoman archives. The primary purpose of the study is to identify the basic justifications for the decision made regarding Nestlé, which was considered to be one of the rare examples of dual nationality, and to analyze the behavior of the Ottoman authorities.

Keywords: Nestlé, World War I, nationality, Council of State, trademark registration

Giriş

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda düşman, tarafsız ve müttefik devlet vatandaşlarına ve o devletlerin tabiiyetinde bulunan şirketlere yönelik farklı politikalar geliştirmiştir. Büyük oranda mütekabiliyet esasına dayanan bu politikalar çerçevesinde yürürlüğe konulan geçici kanunlarla kişilerin yanı sıra işletmelerin de faaliyetleri kısıtlanmış, durdurulmuş veya çeşitli şartlara bağlanmıştır. Bu davranış biçimi devletlerin kendi iç güvenlikleri ile ilgili aldıkları tedbirler bütünüdür. Özellikle casusluk şüphesi taşıyan veya işleri gereği tabiiyetinde oldukları ülkelerle iletişim halinde bulunan kişilerin takibi elzemdir. Bunun yanında düşman devletlerin şirket ve sermayesinin ekonomik bakımdan zaafa uğratılması da bu uygulamaların bir diğer amacıdır.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ön ayak olmasıyla Avusturya-Macaristan'a uygulanan boykotta halk Avusturya tabiiyetli şirket ve ürünlere dikkate değer bir tepki ortaya koymuştu.¹ Trablusgarp Savaşı'nda da İtalya'ya karşı uygulanan boykotlar I. Dünya Savaşı'ndaki politikaların belirlenmesi bakımından önemli bir tecrübe olmuştur.² Dolayısıyla düşman devletlere yönelik etkili uygulamalar bakımından Osmanlı Devleti'nin hemen savaş arifesinde belirli bir tecrübeye sahip olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde edindiği tecrübeler yanında düşman devletlerin Osmanlı vatandaşlarına uyguladıkları yaptırımları göz önünde bulundurarak çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden dönemin ve günümüzün gıda endüstri devlerinden Nestlé de etkilenmiştir. Nestlé, Osmanlı Devleti'nde belirli bir geçmişe sahip, köklü ve tanınmış bir şirketti. Özellikle I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı toplumu ve yönetimiyle çeşitli şekillerde bağlar kurmuştu. Ancak Nestlé'nin söz konusu pozitif konumu savaşın hemen başında büyük ölçüde sarsılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yürürlüğe konulan bazı kanunlarla şirketlerin tabiiyetinin Osmanlı makamlarına bildirilmesi istenmiştir. Böylelikle, İsviçreli bir şirket olarak bilinen Nestlé'nin İngiltere bağlantılarıyla ilgili oluşan şüphe, kısa sürede şirketin tabiiyetinin tespiti ile ilgili çalışmaların başlamasına yol açmıştır.

1 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 189-224.

2 Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin muhasım devlet politikaları için bk. İbrahim Berci, *Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikaları: Trablusgarp Savaşı ve Aydın Vilayeti İtalyanları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2020.

Osmanlı hukuk sisteminin işleyişi yanında başta idarenin, düşman ve tarafsız iki devlet tabiiyetine sahip veya bu şüpheyi taşıyan şirketlere karşı davranış biçiminin tespiti bakımından Nestlé nadir örneklerden biridir. Bu çalışmada temel olarak dünyaca ünlü Nestlé şirketinin tabiiyetinin tespitiyle ilgili yürütülen hukuki süreç incelenmektedir. Şirketin tabiiyetinin Osmanlı makamlarınca hangi yöntemlerle belirlendiği, şirketin savunmalarının yeterliliği ve bu savunmalarda kullanılan delillerin tespiti bu çalışmanın amaçları arasındadır. Bu sebeple çalışmada, hukuki süreç açık bir şekilde incelenmeye çalışıldığı gibi tarafların delillerinin büyük bölümüne de yer verilmiştir. Bu yöntemin amacı, Osmanlı makamlarının Nestlé davasında aldığı kararların hangi saiklere dayandığının açıklanmasıdır.

Nestlé Şirketi Hakkında

20. yüzyıl başlarında küresel süt sektörüne iki büyük şirket hâkimdi. Bunlardan biri ABD merkezli Borden, diğeri de Avrupalı Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company idi. Her iki şirket kalite ve güven sloganıyla küresel pazarda üstün bir pozisyon elde etmişlerdi.³

Konsantre süt, 19. yüzyılın ortalarında bulunmuş bir yeniliktir. Daha önceki muhafaza yöntemleriyle ancak gemilerde ve asker iâşesinde kullanılabilen süt, genel tüketime uygun olmayan, tatsız ve kısa ömürlü olarak üretilebilmişti. 1850'lerde Amerikalı Elias Borden, yoğunlaştırılmış sütü sağlıklı, dayanıklı ve en önemlisi genel tüketime uygun, raflara konulabilecek şekilde üretti. Borden'in kurduğu şirket, Amerikan iç savaşının da katkısıyla 1880'lerde ülkenin süt ihtiyacının yarısını tek başına karşılayan bir imparatorluğa dönüştü.⁴

Amerikalı Charles ve George Page kardeşler ise 1866'da Zürih yakınlarındaki Cham'da kendi işletmelerini *Anglo-Swiss Condensed Milk Company* adı altında kurdular ve Amerikan süt teknolojisini Avrupa'ya taşıdılar. Şirket, Milkmaid markasıyla güvenli ve uzun raf ömrüne sahip yoğunlaştırılmış sütü bâkir bir pazara sundu.⁵

İsviçre'de Amerikalı Pagelerin şirketlerini kurmalarından yalnızca bir yıl sonra 1867'de Frankfurt doğumlu eczacı Henri Nestlé, İsviçre Vevey'de kurduğu ve kendi adını taşıyan şirketinin *farine lactée* isimli inek sütü, buğday unu ve şekerden mamul bebek mamasını piyasaya sundu. Ürün, yüksek bebek ölümlerinin yaşandığı bir çağda tasarlanmıştı.⁶ Henri Nestlé, ilerleyen yaşından dolayı şirketini 1875 yılında İsviçreli bir finans grubuna sattı ve bu satıştan sonra şirketin büyümesi de ivme kazandı.⁷ Nestlé bu süreçte çikolata yanında yoğunlaştırılmış süt işine de girerek Anglo-Swiss ile rekabete başladı.

3 Thomas David DuBois, "Branding and Retail Strategy in The Condensed Milk Trade: Borden and Nestlé in East Asia", 1870–1929, *Business History*, 65/5, (2023), s. 902.

4 Thomas David DuBois, "Branding and Retail Strategy in The Condensed Milk Trade: Borden and Nestlé in East Asia", s. 903.

5 <https://www.nestle.com/sites/default/files/2022-12/nestle-company-history-timeline.pdf> [Erişim tarihi: 15.06.2024]

6 <https://www.nestle.com/sites/default/files/2022-12/nestle-company-history-timeline.pdf> [Erişim tarihi: 15.06.2024]

7 Hiroo Takahashi, "The Birth of Nestlé, A Global Corporation", *Everything Originated From Milk: Case Study of Nestlé*, WSBC2021, s. 9.

Nestlé, 1904 yılına gelindiğinde dünya çapında 35 milyon ürün satan, yıllık 3,5 milyon İsviçre frangı kâr eden bir şirketti.⁸ Diğer taraftan 1902 yılında Anglo-Swiss ile Borden, rekabeti sonlandırarak dünya pazarını paylaştılar. Anglo-Swiss ABD ve Kanada'daki tesislerini Borden'e sattı, Borden ise Avrupa'dan çekildi. 1905 yılında bu anlaşma, her iki grubun, birbirlerinin pazarlarına kısmi şekilde girebilecekleri şekilde revize edildi. Aynı yıl Nestlé ile Anglo-Swiss birleşme kararı aldı. Böylelikle İsviçre merkezli iki büyük şirket arasındaki rekabet sona ererek yeni bir dönem başladı.⁹

Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company adını alan yeni yapı, Avrupa'da agresif bir büyüme politikası takip etti. Nestlé & Anglo-Swiss şirketi 1905 yılı itibariyle Afrika, Asya, Latin Amerika ve Avustralya'da faaliyet gösteren bir dünya devine dönüştü. Şirket, 20'den fazla fabrikasına kısa sürede yeni fabrikalar ekledi ve İstanbul'da da ofis açarak büyümesini devam ettirdi.¹⁰

I. Dünya Savaşı, yoğunlaştırılmış süt tedarikçisi şirket için tam bir dönüşüme neden oldu. Et ve deri ihtiyacından dolayı süt inekleri hızla kesilirken, süt ve şeker fiyatları yükseldi. Buna karşın yoğunlaştırılmış süt ve süt ürünlerine olan talep de hem sivil hem de askerî kesimde arttı.¹¹ Savaş, ortaya çıkardığı krize rağmen Nestlé için yeni fırsatlar sundu. Söz konusu dönemde oluşan askerî talep sonucu, savaş boyunca İngiliz ordusuna konserve süt sağladı. Şirket ayrıca, savaştan uzak ABD ve Avustralya'da yeni satın alımlarla fabrika sayısını 40'a yükseltti. Savaştan sonra da çeşitlenen ürün yelpazesıyla büyümesini devam ettirdi.¹²

Nestlé'nin Osmanlı Pazarına Girişi

İlk *farine lactée* teslimatını Mısır'da 1870'te, İstanbul'da 1875 yılında gerçekleştiren Nestlé, gelecek vadeden müşteri havuzuna bu şekilde adım atmıştı.¹³ 1875 yılında Osmanlı topraklarında Mısır'la birlikte 2600 adet tahıllı bebek maması satılmıştı. Bu miktar, satış rakamlarının yüz binlerle ifade edildiği Batı Avrupa ile mukayese kabul etmese de iyi bir başlangıçtı.¹⁴

Nestlé'nin 19. yüzyılın son çeyreğinde işlenmiş süt ve bebek maması gibi "hazır" mamullerden oluşan ürün yelpazesini göz önünde bulundurulduğunda, bir talebin oluşabilmesi için az çok sanayileşmiş, şehirli ve görece varlıklı bir sınıfın gerekliliği ortadadır. Osmanlı Devleti'nde

8 *Henri Nestlé Biography*, s. 124. https://www.nestle.com/sites/default/files/asset-library/documents/about_us/henri-nestle-biography-en.pdf [Erişim tarihi: 20.06.2024].

9 Thomas David DuBois, "Branding and Retail Strategy in The Condensed Milk Trade: Borden and Nestlé in East Asia", s. 906.

10 Thomas David DuBois, "Branding and Retail Strategy in The Condensed Milk Trade: Borden and Nestlé in East Asia", s. 906.

11 Thomas David DuBois, "Branding and Retail Strategy in The Condensed Milk Trade: Borden and Nestlé in East Asia", s. 909.

12 <https://www.nestle.com/sites/default/files/2022-12/nestle-company-history-timeline.pdf> [Erişim tarihi: 20.06.2024].

13 Yavuz Köse, "Nestlé in the Ottoman Empire: Global Marketing with Local Flavor 1870-1927", *Enterprise & Society*, 9/4, (2008), s. 732.

14 *Henri Nestlé Biography*, s. 124.

II. Mahmud devrinden itibaren lonca sisteminin çöküşü, seri üretim mallarının gerek üretim gerekse tüketim kalıplarını kısmen değiştirmiştir. Bazı Osmanlı kentlerinde Avrupalı sakinler, Levantenler, Rumlar, Ermeniler veya Yahudiler gibi azınlık gruplarının yanı sıra nispeten yüksek gelir düzeyine ve Avrupalı yaşam tarzına eğilimli bir bürokratik kesim de mevcuttu.¹⁵ Bu dönemde gerçekleştirilen Osmanlı nüfus sayımına göre 10 yaş altı nüfus genel nüfusun yaklaşık %20'sine, İstanbul'da ise %16'sına tekabül ediyordu¹⁶ ve ülke her açıdan umut vadeden bir pazardı.

5 Eylül 1912'de¹⁷ şirketin Orta Doğu merkezi Londra'dan İstanbul'a taşındı ve Edouard Müller İstanbul'daki merkezin başına getirildi.¹⁸ Bu atama ile ilgili vekâletname ise Londra'da hazırlandı. O gün için önem arz etmeyen bu ayrıntı ileride kritik bir öneme sahip olacaktı.

Nestlé, ürünleriyle Osmanlı pazarında kısa sürede tutundu, bunda akılcı ve yenilikçi reklam kampanyalarının yanında¹⁹ Osmanlı idaresine yakın duran politikasının da etkisi vardı. Örneğin 1908 yılında, "...Dersaadet'te ve Memalik-i Şahanede nail olduğu rağbetten dolayı...", şirketin vekili Poul Robeli'nin talebiyle II. Abdülhamid'in resmi tedarikçisi oldu.²⁰ Nestlé'ye, 1913'te yeni kurulan bir hastanede tedavi gören yaralı gazilere hediye edilen süt hülasesi, sütlü un, kakao ve çikolata sebebiyle padişah tarafından gümüş sanayi madalyası ihsan edildi.²¹ Ziya Gökalp dahi anne sütü bıraktırlan en küçük kızı Türkan için Nestlé hazır sütü tavsiye ediyordu.²²

Nestlé, yabancı şirketlere karşı gelişen düşmanlık yanında siyasi ve sosyal krizlerle de mücadele etti. 1911 yılında başlayan savaşlara karşın Nestlé, İstanbul'da bir ofis açarak gayrimüslim ve yerel Müslüman işletmelerin yanı sıra devlet ve orduyla ilişkilerini güçlendirdi. Nestlé için İstanbul yalnızca önemli bir pazar olmakla kalmadı, aynı zamanda Orta Doğu ve Balkanlardaki pazarın örgütlenmesine de zemin hazırladı. Nitekim İstanbul'da yarattıkları bazı pazarlama araçları ve fikirler daha sonra Avrupa pazarına da uygulanacaktı. İstanbul'da başarılı yöneticileri görevlendirdikleri gibi 1915'te Avrupa pazarına yönelik yeni bir ürün olan yoğurt için bir araştırma laboratuvarının açılması, Osmanlı'nın sadece bir satış pazarından daha fazlası olduğunu da göstermektedir.²³

Buna karşın Nestlé'nin pozisyonu savaşın başlamasıyla hızla değişti. Osmanlı Devleti'nin düşman devlet vatandaşlarına ve şirketlerine karşı aldığı tedbirler Nestlé'yi de belirgin şekilde etkiledi.

15 Yavuz Köse, "Nestlé in the Ottoman Empire: Global Marketing with Local Flavor 1870-1927", s. 731.

16 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Haritalar (HRT. H), 2414/6.

17 BOA, Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye Muhtalif (HR. UHM), 387/20, 28 Şubat 1912.

18 Yavuz Köse, "Nestlé in the Ottoman Empire: Global Marketing with Local Flavor 1870-1927", s. 741. "Osmanlı Avrupa'sı ve Asya'sı ile Bulgaristan, Romanya, Sırbistan Karadağ, Yunanistan ve Acemistan için umumi vekil..." BOA, HR. UHM, 387/20.

19 Nestlé'nin reklam stratejileri için bk. Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016. Şefik Memiş, "Türkiye'nin İlk Küresel 'Yerel' Markası Nestle, Osmanlı/Türk Olmayı Nasıl Bir Stratejiyle Başardı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, (2023), s. 288-310.

20 BOA, Dâhiliye Mektubi (DH. MKT), 2667/85, 29 Şevval 1326/24 Kasım 1908.

21 BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 481/29, 06 Safer 1331/15 Ocak 1913.

22 Tuba Çınar, "Fikir Hayatından Kalp Hayatına Ziya Gökalp: Malta ve Limni Mektupları'na Göre Baba ve Eş Olarak", *Turcology Research*, 73 (2022), s. 29.

23 Köse, "Nestlé in the Ottoman Empire: Global Marketing with Local Flavor 1870-1927", s. 727.

Düşman Devlet Tüzel ve Özel Kişileri Hakkında Alman Tedbirler

Savaşa taraf devletler, savaşın başlamasıyla iç ve dış politikaları, çıkarları ve gelenekleri doğrultusunda düşman devletlerin vatandaşlarına, kurumlarına ve işletmelerine karşı yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. Örneğin İngiltere'nin Ağustos 1914'te aldığı kararlar, İngiltere'de çalışan Almanların işten çıkarılmaları, Alman müesseselerinin ticari faaliyetlerinin sona erdirilmesi, patent fermanlarının iptali ve halka açılması; İngiliz sömürgelerinde Alman işletmelerinin yağmalanması gibi bazı uygulamalara yol açtı.²⁴

Osmanlı Devleti de 15 Kasım 1915 tarihinde “Düvel-i Muhasama Memurun ve Tebaası Hakkında İttihaz Edilecek Tedâbir” başlıklı karar ile düşman devlet vatandaşları hakkındaki uygulamaları ana hatlarıyla belirlemiştir.²⁵ Düşman devlet vatandaşlarının yurt dışına çıkışlarının yasaklanması, gerekli durumlarda sürgünleri ve iletişim kısıtlamalarını kapsayan kararlar ilerleyen süreçte şirketleri, borçları, sınır dışı kararları ve ticari faaliyetleri kapsayacak şekilde çeşitlendirilecektir. Örneğin zaman içerisinde Meclis-i Umur-ı Sıhhiye dairesinde müstahdem düşman devlet vatandaşlarının görevine son verilmiş,²⁶ eğitim kurumları ilga edilerek tahliye edilmiştir.²⁷ Sokağa çıkış saatlerinde kısıtlamalara gidilmiştir.²⁸ Düşman devletlere ait gemilerin Osmanlı karasularında seyri yasaklanmış,²⁹ bazı gemilere de el konulmuştur.³⁰ Maden arama ruhsat ve imtiyaz talepleri işleme konulmamaya başlanmış,³¹ ayrıca gümrük vergisi tarifesine iki katı oranında zam yapılarak düşman devletlerden ithalat neredeyse durdurulmuştur.³² Düşman devletlerin müstafî tercümanları³³ ile casusluk şüphesi duyulan ve iç güvenliği tehdit etme ihtimali bulunan kişiler mütekabiliyet esasına göre ve genellikle de misilleme amacıyla³⁴ çeşitli vilayetlere sürgüne gönderilmiştir.³⁵

Diğer taraftan ülke dışına çıkmaları yasaklanan düşman devlet vatandaşlarından muhtaç durumda olanlarına devletin yardımları da söz konusudur. Örneğin Kudüs'te manastırlarda ikamet eden ve Rus vatandaşlarının işlerini yürüten Amerikan konsolosluğunun kısmi yardımlarına rağmen iki yüz seksen dört Rus kadınına Osmanlı hükümeti de yardımda bulunmuştur.³⁶

24 Tolga Akay, *Osmanlı Devleti'nde Fikri Mülkiyet Hakları*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 297.

25 BOA, MV., 194/36, 26.12.1332; Musa Kılıç, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı”, *Asia Minor Studies Journal*, 7/1, (2019), s. 73.

26 BOA, Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), 2968/1, 30 Mart 1914.

27 BOA, Dâhiliye Nezareti 5. Şube (DH. EUM. 5. Şb.), 4/2, 01 Muharrem 1333/19 Kasım 1914.

28 BOA, DH. EUM. 5. Şb., 80/57, 30 Zilhicce 1333/8 Kasım 1915.

29 BOA, Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO), 209/36, 08 Zilkade 1332/28 Eylül 1914.

30 BOA, HR. HMŞ. İŞO, 210/35, 19 Rebiülevvel 1333/4 Şubat 1915.

31 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4332/324880, 01 Safer 1333/19 Aralık 1914.

32 Ercüment Topuz, “I. Dünya Savaşı'nda Düvel-i Muhasama Tebaasına Yönelik Uygulamalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XIII, (2017), s. 306.

33 BOA, DH. EUM. 5. Şb., 3/57, 28 Zilhicce 1332/17 Kasım 1914.

34 Ramazan Sonat, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)”, *Tarihin Peşinde*, 11, (2014), s. 262.

35 BOA, DH. EUM. 5. Şb., 9/28, 30 Rebiülevvel 1333/15 Şubat 1915.

36 BOA, DH. EUM. 5. Şb., 27/21, 14 Şevval 1334/14 Ağustos 1916.

Sürgüne gönderilen düşman devlet vatandaşlarının barınma ve gıda ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hayatlarını kolaylaştıran tedbirler alınmıştır.³⁷

Osmanlı Devleti'nin düşman devlet vatandaş ve şirketlerine karşı aldığı tedbirlerin her biri ayrı ayrı öneme sahiptir ve ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Ancak Nestlé ile ilgili hukuki sürecin önemli bir kısmı tabiiyet meselesiyle doğrudan ilgilidir.

Savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nde mütemekkin, özellikle de ticari faaliyetlerde bulunan birçok kişi tarafsız devlet vatandaşlığına geçmeye teşebbüs etmiştir.³⁸ Baş Kumandanlık Vekâleti bu durumun engellenmesi için tedbirler alınmasını istemiştir. Tabiiyet değiştirenlerin yeni tabiiyetleri, Osmanlı devlet dairelerinde tanınmamış asli tabiiyetlerini muhafaza ettikleri kabul edilmiştir. Bu karar Hariciye Nezareti tarafından Almanya ve Avusturya ile tarafsız devlet sefaretlerine 10 Ocak 1915 tarihinde tebliğ edilmiş ve aynı zamanda vilayetlere de duyurulmuştur.³⁹ Osmanlı hükümetinin amacı, düşman devlet vatandaşlarının tarafsız devletler tabiiyetine geçerek haklarında tatbik edilecek hükümlerden kurtulmalarını engellemek idi.⁴⁰ Bunda düşman devletlerin kendi ülkelerindeki Osmanlı vatandaşlarına karşı uyguladıkları hükümlere müteakibliyet esasına göre karşılık verebilme amaçlanmıştır.⁴¹ Nestlé'nin tabiiyetinin tartışmaya açılması ve bir tabiiyet değişikliği girişimi olarak algılanan süreç 30 Ekim 1914 tarihinden sonra gerçekleşmiştir.

Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company'nin Tabiiyeti Meselesinin Gündeme Gelişi

I. Dünya Savaşı başladığında hukuki, siyasi ve iktisadi bakımdan en önemli gelişmelerden biri kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Osmanlı Devleti, 01 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak koşuluyla kapitülasyonların kaldırıldığını 08 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'daki büyük devlet konsolosluklarına bildirmiştir.⁴² Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları ilgasıyla, savaş döneminde ortaya çıkacak davalarda konsoloslukların müdahalesinin önü alınmıştır.

37 Ramazan Sonat, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", s. 270.

38 BOA, BEO, 4332/324828, 25 Safer 1333/12 Ocak 1915.

39 BOA, BEO, 4332/324828.

40 Tabiiyet değişikliğinin tanınması için, değişikliğin 30 Ekim 1914 tarihinden önce gerçekleşmiş olması zorunluydu. Ancak bu tarihten önceki tabiiyet değişikliklerinde de Osmanlı makamlarında yeni tabiiyet ile bir işlem yapılması, dolayısıyla da tabiiyet değişikliğinin tanınmış olması veya en az 30 Ekim 1913 tarihinden 30 Ekim 1914 tarihine kadar geçen süre zarfında Osmanlı Devleti'ne gelmiş olunması gerekirdi. Ancak Yunanistan ve İran vatandaşları bu şartları sağlasalar da yeni tabiiyetleri tanınmayacaktı. Belirtilen sene zarfında veya adı geçen müddetten önce düşman devlet tebaasının kendi tabiiyetlerine geçtiklerine dair adı geçen konsolosluklar tarafından vuku bulacak teşebbüslere ise kesin olarak itibar edilmeyecekti. BOA, BEO, 4332/324828, ilgili kararın mahremiyetine binaen ne ecnebi devlet konsolosluklarına ne de ecnebi tabiiyetine haiz olanlara kısmen veya tamamen ifşası asla caiz değildir.

41 BOA, DH. EUM. 5. Şb., 8/4, 25 Safer 1333/12 Ocak 1915.

42 Umut Karabulut; Ersin Bozkurt, "Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar", *SUTAD*, 45, (2019), s. 91.

Kapitülasyonların ilgası yanında Nestlé'nin tabiiyetinin tespiti sürecini başlatan, savaş durumuna özgü bazı düzenlemeler de hayata geçirilmiştir.

13 Aralık 1914 tarihli “Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Kanun-ı Muvakkat”ın 1. maddesinde:

Ecnebi memleketlerde teşekkül ederek Osmanlı Devleti'nde şube veya acente tesis edecek her tür anonim ve sermayesi eshama münkasım şirketlerin öncelikle, Ticaret Nezareti'ne şirketin ünvanını, teşekkül mahallini, tabiiyetini, sermaye miktarını bildirmesi ve Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinde Osmanlı kanunlarına tabiiyetini kabul ettiğine dair belgeleri sunması gerekmektedir. Maddenin devamında; şirketin adli kâtipten ve Osmanlı sefaret ve şebenderhanelerinden tasdikli teşkil evrakını, dâhili nizamnamesi suretlerini, merkez idaresinin bulunduğu memleket kanunlarına uygun olarak teşekkül etmiş ve buna göre faaliyette bulunduğu mensup olduğu hükümetten verilmiş bir şehadetnameyi sunmaya mecburdur denilmiştir.⁴³

Kanunun 2. maddesinde, Nestlé gibi hâlihazırda İstanbul'da şubesi bulunan şirketler 1. maddede belirtilen zorunlulukları 6 ay içerisinde yerine getireceklerine dair 2 ay zarfında Ticaret Nezareti'ne bir taahhüt vermek durumundaydı. Bu zorunlulukları yerine getirmeyen şirketlerin faaliyetleri menedilecekti.

Kanunun 11. maddesinde ise şube veya acentelerin, asıl şirketin tabiiyetine haiz olacakları, şirketin faaliyetlerinden dolayı ikame edilecek davalarda şirketin vekilleri veya şube müdürlerinin şahsi tabiiyetlerinin dikkate alınmayacağı belirtilmiştir.

Bir diğer geçici kanun ise 07 Aralık 1914 tarihli “Osmanlı Tebaasının, Düvel-i Muhasama ve Müttefikleri Tebaasına Karşı Olan Dûyûn ve Taahhüdâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat” kanunudur. Bu kanun ile Osmanlı tebaasının düşman devlet tebaasına karşı vadeleri geçmiş veya geçecek borçlarına faiz uygulanmayacağı gibi borçların ödenmemesinden dolayı harbin devamı müddetince herhangi bir hukuki mesuliyetin de doğmayacağı belirtilmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren ve düşman tabiiyetini haiz şirket ve işletmeler için zor günler başlamıştı. Nestlé için de aynı durum söz konusuydu. Üstelik Nestlé hemen savaş arifesinde ve savaşın ilk döneminde tabiiyetinin gündeme geldiği birkaç davaya da taraf olmuştu.

Nestlé, 25 Haziran 1914 tarihinde Galata Kürkçüler'de 38-40 numaralı mağazada ticaretle uğraşan Damyanidis aleyhine bir alacak davası açmıştır. Davalı Damyanidis'in 24 Osmanlı liralık senedinin bir an önce ödenmesi; ödenmemesi durumunda ise ticarethanenin iflasına karar verilmesini içeren bir dilekçe, şirket avukatı Konstantin Kapos tarafından İstanbul Ticaret-i Bahriye Mahkemesi'ne sunulmuştur. Dilekçede, şirketin o an için muhtemelen pek de önemsemediği ancak ileriki süreçte önem kazanacak “İsviçreli Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company” adı kullanılmıştır.⁴⁵

43 *Düstur*, II. Tertib, C. VII, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1336, s. 142-43.

44 *Düstur*, II. Tertib, C. VII, s. 127.

45 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 1, 25 Haziran 1914.

Nestlé yine aynı dönemde marka işareti (alamet-i farika) taklidinden dolayı, Şekerci Mehmed Refet aleyhine bir dava daha açmıştı.⁴⁶

Nestlé'nin taraf olduğu bir diğer dava, Apostol Hacı Dimitraki aleyhine açılan davadır. Davacı Nestlé, İsviçre tabiiyetinde olduğunu mahkemeye beyan etmesine karşın Apostol, şirketin İngiliz tabiiyetine sahip olduğu iddiasında bulunmuştur. Savaşın hemen başında yapılan düzenlemeler nedeniyle şirketlerin tabiiyetinin mahkemelerin sonucunu etkilemesi nedeniyle Nestlé'nin tabiiyeti Ticaret ve Ziraat Nezaretine sorulmuştur.⁴⁷

Yukarıda belirtildiği gibi I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla şirketlerin tabiiyetleriyle ilgili bilgileri sunma mecburiyeti yanında Nestlé'nin taraf olduğu davalarda, dava taraflarının şirketin tabiiyetini gündeme getirerek davalardan kurtulabilme imkânlarının doğması, şirketin tabiiyet meselesini ortaya çıkarmıştır. Nestlé'nin Ticaret Nezareti'ndeki kaydında İsviçreli olarak tescil edilmiş olması, şirketin tüm evraklarında İsviçre kanunlarına göre kurulup faaliyet gösterdiğinin belirtilmesi yanında şirketin yazışmalarında da kendini İsviçreli olarak tanımlaması, aslında herhangi bir tabiiyet tartışmasının başlamadan bitmesi için yeterli gözükmektedir. Ancak şirketin isminin İngilizce Nestlé & Anglo-Swiss Consended Milk Company olması ve Anglo ifadesi Osmanlı makamlarında daha derinlemesine araştırma yapılması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Hariciye Nezareti'nde önce Nazır Said Halim Paşa daha sonra da halefi Halil Paşa'nın, Nestlé'nin tabiiyetinin tespitinde ısrarcı ve kısmen de hukuki sürece müdahil olması görece uzun bir hukuki dönemi başlatacaktır.

Şirketin Tabiiyetliğini Tespit Teşebbüsleri

Nestlé'nin tabiiyetinin incelemesinden önce genel olarak şirketlerin tabiiyet tespitinin hangi unsurlara dayandığının belirlenmesi gerekmektedir. Babıali Hukuk Müşavirliği'nin 05 Nisan 1916 tarihli mütalaasına göre; devletler arasında anonim şirketlerin tabiiyeti hakkında bir uzlaşma olmadığı hatırlatılarak başlıca dört usulün benimsendiği belirtilmiştir.

1. Teşekkülle ilgili vesika hangi ülkede tanzim edilerek alınmışsa şirketin o ülkenin tabiiyetinde addedilmesi.
2. Şirketlerin temel muamelelerin icra edildiği mahallin tabiiyet farz edilmesi.
3. Şirketin merkez idaresinin görev yürüttüğü ülkenin tabiiyet olarak kabul edilmesi.
4. Şirket sermayesini teşkil eden esham ve tahvilin tedavüle konulduğu ülkenin tabiiyet kabul edilmesi.

Hukuk Müşavirliği'ne göre bu dört usul içerisinde en uygunları 1 ve 3 numaralı seçeneklerdi. 13 Aralık 1914 tarihli Ecnebi Anonim Şirketler Hakkındaki Kanun'da ecnebi şirketlerin tabiiyetinin tespiti konusunda bir usul belirlenmemekle birlikte ilgili kanunun 15. maddesine göre,

46 BOA, DH. EUM, 5. Şb., 53/34, 14 Rebiülahir 1336/27 Ocak 1918.

47 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 30.

esas faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nde yürüten yabancı şirket, sermaye ve hisseleri bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren üç ay içerisinde Osmanlı anonim şirketine dönüşmek zorundaydılar aksi durumda faaliyetleri durdurulacaktı denilmiş olması, şirketlerin esas faaliyetlerinin icra edildiği ülkenin tabiiyetinde bulunması kaidesinin benimsendiği izlenimi vermektedir.⁴⁸

Ticaret Nezareti'nin 27 Ocak 1916 tarihli yazısında Nestlé'nin, idaresi İsviçre ve Amerikalılardan oluşan, İsviçre'de Cham şehrinde müteşekkil Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company isimli bir şirket olduğu ve İsviçre tabiiyetini haiz bulunduğu belirtilmiştir. Dokuz kişilik idare meclis üyelerinden birinin Amerikalı, sekizinin İsviçreli olduğu, şirketin tasdikli dâhili nizamnamesinden ve Vevey mahkemesinin 06 Nisan 1915 ve 12 Haziran 1915 tarihli iki şahadetnamesinden anlaşıldığı yazılmıştır.⁴⁹

Şirket hazırladığı vekâletnameyle İstanbul'daki temsilcisi Edouard Müller'i tüm ticari davalarda vekili olarak göstermişti.⁵⁰ Şahadetnameye göre Nestlé, o dönemde yürürlükte bulunan İsviçre kanunlarına göre teşekkül etmişti ve İsviçre'de ticaret yapmaktaydı.⁵¹ Şirket, Nestlé'nin 19 Temmuz 1905 tarihinde İsviçre'nin Vevey şehrinde 40 milyon frank sermayeyle yerel kanunlar dâhilinde kurulduğunu ve İsviçre tabiiyetini haiz olduğunu ifade etmiştir.⁵² Dolayısıyla Nestlé, sunduğu belgeler ile kendi açlarından şüpheye mahal bırakmayacak şekilde İsviçre tabiiyetine sahip bir şirketti.

Ancak Nestlé'nin marka tescil kaydına ilişkin Adliye Nezareti'nin yazısında, şirketin İngiltere'de Londra'da ve İsviçre'de Cham'da mukim Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company isimli İngiliz ve İsviçre şirketi yazılı olduğu beyan edilmişti (Ek 3-4). Şirketin sunduğu ya da İsviçre makamlarının hazırladığı belgelerin aksine Osmanlı Devleti'nin marka tescil kaydında şirket iki tabiiyetli durumdaydı. Böylelikle Nestlé'nin iddialarının aksine bir durum oluşmuştu. Hukuk Müşavirliği'ne göre, Adliye Nezareti'nin kaydının dikkate alınarak şirketin iki tabiiyetli bir şirket olduğu kabul edilse de bu iki tabiiyetten duruma göre istifade edilmesi kabul edilemezdi; ancak marka tescili esnasında bir hata yapılmış olması durumunda şirketin tabiiyetinin İsviçre olduğu da kabul edilebilirdi. Bu sebeple Hukuk Müşavirliği, şirketin marka tescil ayrıntılarını talep etmiştir. Bir diğer husus ise 1912 yılında Müller'in İstanbul'a tayin edildiği vekâletnameydi. Vekâletname, savaştan iki yıl önce hazırlanmıştı ve şirketin İsviçre tabiiyetini haiz olduğu belirtiliyordu; fakat vekâletname Londra'da düzenlenmişti.⁵³

Bu bakımdan Osmanlı makamlarının iddialarının iki hususa dayandığı görülmektedir: Birincisi marka tescilindeki İngiltere ifadesi, ikincisi de vekâletnamenin Londra'da hazırlanmış

48 BOA, HR. UHM, 393/6, 05 Mart 1916.

49 BOA, HR. UHM, 393/6.

50 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 2, BOA, ŞD, 2836/44, 26 Cemaziyülevvel 1336/8 Nisan 1918.

51 Nestlé, günümüzde kendisini 188 ülkede faaliyet gösteren çok uluslu bir şirket ve İsviçre şirketler hukukuna tâbi olmasından dolayı İsviçreli olarak tanımlanmaktadır. https://www.nestle.com/ask-nestle/our-company/answers/is-nestle-a-swiss-company?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAqNSsBhAvEiwAn_tmxX23wD1opZNRGfpT5WNlwzoYHC12rlGCGcO9w2HUY_OXQB4FDSUwQxoCrs0QAvD_BwE [Erişim tarihi: 21.06.2024]

52 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 2.

53 BOA, HR. UHM, 393/6, 05 Mart 1916.

olması. Buna karşın şirketin elinde ise İsviçre makamlarınca onaylanmış ve İsviçre tabiiyetini gösteren belgeler bulunmaktaydı. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi Haziran 1914'te yani savaş öncesinde açılan Damyani'dis davasında şirket İsviçreli tabiiyetini vurgulamıştı. Şirket bu sırada Hukuk Müşavirliği'nin görüşüne de itiraz etmişti.

Nestlé'nin 01 Temmuz 1916 tarihli ve şirket müdürü Arthur Graber imzalı dilekçesinde,⁵⁴ Amerikan ve Alman sefaretleri tarafından şirketin İsviçreli tanındığını ve himaye edildiğini belgeleyen vesikalar da sunulmuştu. Şirket, ürünlerini Almanya himayesi altında İsviçre'den getirerek Osmanlı Devleti'nde satmaktaydı ki bir İngiliz şirketinin Alman himayesinde bu tarz bir faaliyet sürdüremeyeceğinin dikkate alınması gerekiyordu. Şirketin isminde yer alan Anglo ifadesinden, kendilerinin hiçbir zaman taşımadığı, tanınmadığı ve kullanmadığı İngiliz tabiiyeti sonucuna varılması hukuka aykırıydı. Bu doğrultuda ve Hariciye Nezareti'nin müdahalesiyle verilecek bir karar şirketin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetine de son verecekti.⁵⁵

Savaş sebebiyle ülkede şeker ve süt azaldığından fiyatları da artmıştı.⁵⁶ Şirket, birçok zorluğa rağmen Osmanlı Devleti'ne şekerli süt ve çikolata tedarik etmekteydi. Ordu bütün hastanelere Nestlé sütleri göndermekteydi. Dolayısıyla şirket devlete zarar vermek şöyle dursun hizmet etmekten övünç duyuyordu. Ayrıca Nestlé bir İngiliz şirketi olsaydı, oradan mal alabilmesi İngilizlerin düşman devletlere uyguladığı yasaklar çerçevesinde mümkün olamazdı.⁵⁷

Nestlé, marka tescili esnasında tercümede yapılan bir hata sebebiyle İngiliz tabiiyetli yazıldığını ifade etmiştir.⁵⁸ 1906 yılında marka tescili için vekil tayin edilen ve sanayi mülkiyet hakları konusunda Osmanlı Devleti'ndeki en ünlü avukatlardan biri durumundaki J. B. Daleggio⁵⁹ da suçlanarak onun, şirketin tabiiyetini belirtmeye yetkisi bulunmadığı vurgulanmıştır.⁶⁰ Diğer taraftan tercüme hatasının kaynağı olarak gösterilen *Anglo* ifadesi, şirket isminde yer almakla birlikte, Nestlé'ye göre bir şirketin ünvanı o şirketin tabiiyetine tesir edemezdi.⁶¹

Şûrâ-yı Devlet, 24 Haziran 1916 tarihli yazısıyla Nestlé'nin I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere tebaası, savaşın başlamasından sonra ise İsviçre tebaası sıfatıyla hareket ettiği iddiaları karşısında konunun inceleneceğini belirtmiştir.⁶²

54 BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2836/44, lef 40, 41, 42, 26.06.1336/8 Nisan 1918; ŞD, 3019/17, 28 Şevval 1320/28 Ocak 1903.

55 BOA, ŞD, 2836/44, lef 23-24.

56 I. Dünya Savaşı sırasında şeker ithalatı ve yaşanan zorluklar için bk. Burcu Kurt, "I. Dünya Savaşı Ekonomi Politikalarına Bir Örnek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'dan Şeker İthalatı", *Bir Ömür Tarih Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na Armağan*, ed. İsmail Yaşayanlar, Gaye Kitabevi, Bursa 2022, s. 578-599.

57 BOA, ŞD, 2836/44, lef 42.

58 BOA, ŞD, 2836/44, lef 42.

59 J. B. Daleggio, o dönemde patent ve markalarla ilgili birçok işletmelerin vekilliğini yapmış bir avukattı. Kendi ifadesiyle 1903 yılı itibarıyla 30 seneyi aşkın bir süredir İstanbul'daydı ve özellikle patent üzerine uzmanlaşmıştı, dilekçelerinin altına İhtira Acentesi ibaresi koyuyordu. BOA, ŞD, 3019/17, 28.10.1320.

60 BOA, ŞD, 2836/44, lef 21.

61 BOA, ŞD, 2836/44, lef 24.

62 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 13.

Nestlé'nin Haziran 1914'te açtığı Damyanidis davasında, şirketin hangi tabiiyeti kullandığı ve hangi konsoloslukla birlikte hareket ettiği, tabiiyet hususunda önem arz ediyordu. O sırada cari usul gereği, ecnebiler iflas davalarında doğrudan doğruya Osmanlı mahkemelerine müracaat etmek zorunda olduklarından Nestlé de tabi olarak herhangi bir konsolosluğa müracaat etmeden mahkemeye dilekçe vermişti. Ancak o dönemde Deavi-i Âdiye-i Muhtelite ilga edilmişti ve davalar Birinci Meclis-i Ticaret'te görüldüğünden Nestlé'nin hangi konsolosluğu vasıta gösterdiği de o mahkemenin dosyalarının tetkikiyle bulunabilirdi.⁶³

Adliye Nezareti de Birinci Meclis-i Ticaret'te Nestlé'nin yer aldığı herhangi bir dava kaydına rastlanmadığını bildirmiştir. Hukuk Müşavirliği bunun üzerine Nestlé & Anglo-Swiss'in marka tescil tarihi olan 1906'dan itibaren şirketin mutlaka bazı davalarda bulunmuş olduğu varsayımından yola çıkarak bu tarihten itibaren şirketin yer aldığı tüm dava kayıtlarının bulunmasını istemiştir. Bu kayıtlardan şirketin hangi konsolosluğu vasıta olarak kullandığı tespit edileceğinden, kayıtların bulunması *fevkalade* önemliydi.⁶⁴ 27 Ocak 1917'de Hariciye Nazırı Halil Bey, Adliye Nezaretine gönderdiği yazıda Hukuk Müşavirliği'nin talebini yineleyerek kayıtların incelenmesinin önemini vurgulamıştır.⁶⁵ Bu açıdan hukuki bir meselenin ötesinde siyasi iradenin de şirket tabiiyetiyle yakından ilgilendiği görülmektedir. Halil Bey, 27 Ocak günü aynı zamanda İstanbul Ticaret-i Bahriye Mahkemesi'ne de Nestlé ile Damyanidis arasındaki davada Nestlé tarafından sunulan dilekçede hangi tabiiyetin kullanıldığını sormuştur.⁶⁶ Mahkeme, 14 Şubat 1917'de Halil Bey'e dilekçede şirket vekili olarak "İsviçreli Nestlé ve Anglo-Swiss Condensed Milk Kumpanyası'nın vekili Konstantin Kapos"⁶⁷ ifadesinin yer aldığını bildirmiştir.⁶⁸ Ancak mahkemeye göre bu ifadeden şirketin tabiiyetinin kastedildiği belirsizdi.

Adliye Nezareti kayıtlarında ise şirketin markasını tescil ettirdiği 1906 yılından itibaren görülen davalara ilişkin talep doğrultusunda yapılan incelemede, 1906-1916 yılları arasında şirketin leh ve aleyhine dava ikame edildiğine dair de bir kayıt tespit edilememiştir.⁶⁹ Nestlé'nin savaştan hemen önce açtığı davada kullandığı *İsviçreli* ifadesi, tabiiyet konusunda şirket lehine bir delil olmakla birlikte, davanın devamı getirilmediğinden İsviçre veya İngiltere konsolosluğuna müracaat edilmemesi bu ifadenin değerini azaltmış görünmektedir.⁷⁰

Şûrâ-yı Devlet'e göre, Bern'deki Osmanlı Sefaretinin 20 Haziran 1916'da Nestlé'nin tabiiyetiyle ilgili gönderilen yazısında; Nestlé'nin İsviçre kanunlarına göre kurulmuş, idare heyetinin İsviçre ve Amerikalılardan oluştuğunun belirtilmesi, şirketin İsviçreli addedilmesi ihtimalini akla getirmekteydi. Nestlé'nin teşekkül tarihinden savaşın başlamasına değin hukuki

63 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 13.

64 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 14.

65 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 15.

66 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 16.

67 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 22.

68 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 17.

69 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 26.

70 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 19.

faaliyetlerinde kullandığı sıfat tespit edilemediğinden meselenin bir daha Hukuk Müşavirliği tarafından incelenmesi gerekmektedir.⁷¹

Şirketin Tabiiyeti Konusunda Hukuk Müşavirliği'nin Kararı

Hukuk Müşavirliği 10 Temmuz 1917 tarihinde Şûrâ-yı Devlet, Umur-ı İdariye Müdüriyeti ve bazı dairelerden aldığı evraklarla tabiiyet meselesine son vermiştir. Bu aşamada şirketin İstanbul temsilcisi Müller'in de görüşlerine başvurulmuştur. Müller'in ifadelerine göre şirket, 1888 Alamet-i Farika Nizamnamesi'nin temin ettiği himayeden faydalanmak amacıyla İstanbul'da mukim İtalyan vatandaşı Daleggio'yu vekil tayin ederek Vevey'de kurulmuş ve İsviçre tabiiyetli olduğunu beyan ederek 14 Nisan 1900 tarihinde marka ilmühaberi almıştır. Nezaret ilgili başvuruya istinaden şirketin *kuş yuvalı* markasını onaylayarak 14 Haziran 1900'de tescil etmiştir. Bu hususta Osmanlı makamlarının da bir tereddüdü yoktu; zira bu şirket tek başına Nestlé şirketi idi⁷² ve İsviçre tabiiyetine dair bir şüphe de bulunmamaktaydı.

1866 yılında ise İsviçre'de İngiliz sermayedarlardan oluşan bir grup tarafından Zürih kantonunun Cham şehrinde “Condensed Milk Company” adıyla bir şirket kurulmuştur. Müşavirliğe göre Londra'da da şubesi bulunan şirket dosyasında herhangi bir evrak mevcut değilse de sadece İngilizce şirket ismi dikkate değerdi. Şirketin Zürih'te üç müessesesi olduğu ve İsviçre kanunlarına göre kurulduğu Müller tarafından beyan edilmiş, şirketin ikametgâhının Londra Eastcheap'de bulunduğu tasdik edilmiştir. Ancak Hukuk Müşavirliği'ne göre, şirketin İsviçre kanunlarına tâbi olması onu İsviçre tabiiyetli bir şirket yapmayacağı gibi, İngiltere'de ikametgâh kurup orada tescil edilmiş bir şirketin İngiliz addedilmesi de adı geçen müessesenin tabiiyetinin İngiltere olduğunu göstermesi bakımından yeterliydi. Ayrıca, eğer marka tescilinde bir yanlışlık var ise bu yanlışlık kayıtlarda düzeltilmemiş, bilakis İngiliz tabiiyetinin sağladığı menfaat sona erene kadar yani savaşın başlangıcına kadar muhafaza edilmişti. Savaşın başlamasıyla Osmanlı hükümeti öncelikle kapitülasyonları ilga etmiş ve sonrasında harbe müdahil düşman devletlerin Osmanlı vatandaşlarına karşı uyguladığı *zecri* tedbirlere karşılık olmak üzere bazı önlemlere başvurmuştu. 31 Mart 1916 tarihinde kanuniyeti⁷³ tasdik edilen “Osmanlı Tebaasının, Düvel-i Muhasama ve Müttefikleri Tebaasına Karşı Olan Duyun ve Tahhüdatı Hakkındaki” 07 Aralık 1914 tarihli geçici kanunla ve daha sonra 13 Aralık 1914 tarihli “Ecnebi Anonim Sermayesi ve Esham-ı Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkındaki Geçici Kanunla” ecnebi ülkelerde teşekkül edip Osmanlı Devleti'nde şube veya acente kuracaklara bazı şartlar getirilmişti. Müller, Osmanlı kanunlarına tâbiliğini belirten bir taahhütname ile şirket nizamnamesini ve şirketin İsviçre tabiiyetinde bulunduğunu ispatlayan belgeleri sunmuştu. Diğer taraftan şirketin ünvanının İngilizce olması ve Londra'da şubesinin bulunması ihtimali de İngiliz tabiiyetini haiz bulunduğuna delil olmaktaydı.⁷⁴

71 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 24.

72 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 35.

73 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 35.

74 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 36.

Henri Nestlé'nin eski şirketinin markaları 14 Haziran 1900'de Osmanlı hükümeti tarafından tanınmıştı.⁷⁵ Markaların yeni şirkete devri için de şirket 22 Ocak 1906'da Daleggio'yu vekil tayin etmişti.⁷⁶ Bu vekâletname Londra'da tanzim edilmiş ve şirket ikametgâhı olarak Londra gösterilmişse de şirket merkezinin orada bulunduğu dair herhangi bir kayıt bulunmamaktaydı. Şirket vekili Daleggio'nun 24 Şubat 1906 tarihinde iki markanın devri için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne verdiği dilekçeye göre; İsviçre Vevey'de mukim Henri Nestlé isimli anonim şirketin markalarının, İngiltere devleti⁷⁷ tebaasından Londra şehrinde ve İsviçre Vevey şehrinde kâin Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Co. adlı şirkete devr ve ferağ edildiği tespit edilmişti. İkametgâhı Londra'da bulunan şirketin orada kayıt ve tescil edilmesi zaruretinden dolayı, Müşavirliğe göre Londra'da kayıt ve tescil edilmiş her şirket İngiliz kanununca İngiliz tabiiyetini haizdi. Hatta bu neticeden kurtularak asli tabiiyetini muhafaza etmek isteyen ecnebi şirketler, İngiltere sınırları dışında bulunan yerlerde örneğin Man adasıyla Manş denizindeki adalarda ikâmetgâh edinmekteydiler.⁷⁸

Hukuk Müşavirliği'ne göre Nestlé & Anglo-Swiss şirketi, İngiltere ve müstemlekelerinde pazar temin etmek amacıyla İngiliz sıfatını kullanarak Londra'daki müesseseyi tesis etmiş ve İngiliz tabiiyeti ile İsviçreli Henri Nestlé şirketinin markalarını kayıt ve tescil ettirmişti. Şirket, kapitülasyonların yürürlükte olduğu dönemde Osmanlı Devleti'nde İngiliz sıfatı ile İngiltere sefaret ve konsolosluklarının himayesinden daha fazla menfaat sağlamıştı. Bu sebeple kendisini İngiltere tebaası olarak kaydettirmesi vekil Daleggio'nun hatasından kaynaklanmayıp bir tercih idi. Zira vekilin 1900 ve 1906 yıllarında Henri Nestlé'nin eski şirketi Nestlé'nin İsviçreli olduğunu beyan ederken yeni şirket için yanılmış olması kabul edilebilir bir durum değildi. Şirketin Londra müessesesinin bulunduğu mahallin adli kâtibi huzurunda tanzim edilen bu vekâletnamede şirketin İsviçre kanunlarına göre kurulup birleştiği ifade edilse de vekâletname iki kısım olup biri şirketin müdürü Gustav Aguet'in diğeri de adli kâtibin ifadelerini içermekteydi.⁷⁹

İlgili vekâletnamede Gustav Aguet'in imzaladığı kısımda Nestlé, "İsviçre'de Zürih kantonu dâhilinde "Cham" nam kasabada ve keza İsviçre'de "Vaadt" kantonu dâhilinde "Vevey" kasabasıyla Londra şehrinde "Eastcheap" nam mahalde 6 ve 8 numrolu binada müesses olup İsviçre kavanini mucibince teşekkül eyleyen Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Co. nam şirket..." olarak tarif edilmişti.⁸⁰

75 Diğer taraftan Nestlé'nin Osmanlı Devleti'nde alamet-i farikasını tescil ettirmemesi durumunda herhangi bir taklit davası açma durumu olamazdı. Osmanlı Devleti, İsviçre'yle markaların uluslararası boyutta korunmasına yönelik herhangi bir anlaşma imzalamadığı gibi markaların taraf devletleri kapsayacak şekilde korunmasına dair 1886 tarihli Bern Muahedesini de imzalamamıştı. Bu bakımdan Osmanlı sınırları içerisinde marka tescilinde bulunmayan yabancı bir şirketin Osmanlı tabiiyetindeki bir şirkete taklit davası ikame edebilmesi mümkün değildi. 1904 yılında İsviçre Neuchatel merkezli bir şirketin Osmanlı vatandaşı H. ve L. Bulumental adlı iki girişimci aleyhinde açacakları dava İstanbul istinaf mahkemesi tarafından bu gerekçelerle reddedilmiştir. BOA, Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH), 306/60, 23.07.1904.

76 Vekâletname için bkz. BOA, ŞD, 2836/44, lef 60.

77 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 36.

78 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 37.

79 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 37.

80 BOA, HR. UHM, 387/20, 28 Şubat 1912.

Hukuk Müşavirliği'ne göre şirketin, İngiliz tabiiyetinde tanınmış olmasına karşın İsviçre'de bir müessesesi bulunmasından istifade ederek düşman devlet tabiiyetinde olmanın sonuçlarından kurtulmak için İsviçre tabiiyetini haiz görünmekte çıkarı olduğu açıktı. Savaşın başlamasından itibaren düşman devlet vatandaşlarının, tarafsız bir hükümet tabiiyetine geçmeleri durumunda Osmanlı Devleti'nin müttekabiliyet imkânı kalmazdı.⁸¹ Bunun yanında düşman devlet vatandaşlarından daha önemlisi düşman devlet tabiiyetinde bulunan şirketlerdi. Çünkü sahip oldukları mal ve mülkleriyle daha önemli bir teminat teşkil ediyorlardı.⁸²

Nestlé & Anglo-Swiss Şirketinin İsviçre tabiiyetini haiz olduğuna dair delillerden, eski Nestlé'nin 1900 yılındaki marka başvurusunda (Ek 1-2) şirketin İsviçre tabiiyetli olduğuna dair herhangi bir şüphe bulunmamaktaydı. Hukuk Müşavirliği'nin de bu konuda itirazı olmamıştı. İsviçre sicil kaydına göre Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company'nin İsviçre tabiiyetine sahip olduğunu belirten resmî beyanname ve Vevey İdaresi Sicil-i Ticareti Tasdiknamesinde de (Ek 5) şirketin İsviçre tabiiyetli olduğu açık bir şekilde delillendirilmişti. Ancak 1905 yılında Anglo-Swiss ile birleşmeden sonra, 1906 yılında Nestlé markalarının, birleşimden doğan Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company'ye devri için verilen dilekçede ve markaların devrinin onaylandığı belgede Anglo-Swiss şirketinin Londra'da mukim olduğu belirtilmekteydi (Ek 3-4). Dolayısıyla Nestlé & Anglo-Swiss Şirketi, İsviçre kanunlarına göre kurulmuş İsviçreli bir şirket gibi görünse de İngiliz tabiiyetini haiz olduğuna dair yorumlanabilecek güçlü deliller mevcuttu. Bu deliller neticesinde Hukuk Müşavirliği, şirketin İsviçre yanında İngiliz tabiiyetine de sahip olduğu kararını vermiştir.⁸³

Sonuç olarak Nestlé'ye, savaş sırasında düşman devlet tabiiyetine mensup kişi ve şirketlere uygulanan hükümlerin tatbik edilmesi yanında, tabiiyetini değiştirmesine de izin verilmemesi gereği vurgulanmıştır.⁸⁴ Böylelikle daha önce dört maddede zikredilen şirket tabiiyet tespiti unsurlarının duruma göre tamamının kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

Bu karardan sonra 06 Ocak 1918 tarihinde Şekerci Mehmed Refet ile Nestlé arasındaki davada da belirtildiği üzere savaştan önce şirketin marka tescilinde tabiiyetini İngiliz olarak belirtmesi sebebiyle savaş esnasındaki İsviçre tabiiyet iddiası kabul edilmemiştir.⁸⁵

Nestlé'nin Karara Tepkisi

Tabiiyetinin tespiti sürecinde ve sonrasında alınan kararda, şirketin maddi ve manevi zarara uğradığı açıktır. Bu durum daha sonra Nestlé tarafından gündeme getirilecektir.

81 Avusturya-Macaristan Sefareti, savaştan önce Avusturya-Macaristan tabiiyetini iktisaba teşebbüs edenlerin bu uygulamadan istisna tutulmalarını talep etmişse de Osmanlı hükümeti bu talebi kabul etmemiştir. BOA, HR. UHM, 168/28, lef 37.

82 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 37.

83 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 38.

84 BOA, HR. UHM, 168/28, lef 38.

85 BOA, BEO, 4500/337438, 29 Rebiülevvel 1336/12 Ocak 1918.

Şubat 1918'de şirketin vekili Konstantin Kapos tarafından biri Babıali'ye diğeri de Hariciye Nezareti'ne olmak üzere iki protestoname gönderilmiştir. “Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Kumpanyası İsviçre'de Cham ve Vevey şehirlerinde İsviçre kavanini mucebince teşekkül etmiş İsviçreli anonim bir şirket olduğu halde...” şeklinde başlayan dilekçede Hariciye Nezareti ve İstanbul İstinaf Ticaret Mahkemesi'nin sorusu üzerine şirketin İngiliz addedilmesi gerektiğine karar verilip, kararın Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne tebliğ edildiği belirtilmiştir. Şirket vekiline göre, Nestlé'nin Osmanlı Devleti'ndeki hukuku ayaklar altına alınmıştır. Şirket, Nezaretin bu kararını şiddetle protesto ederek, uğradığını düşündüğü haksızlığı ve oluşan zarar-ziyanı yazılı olarak beyan etmiştir. Buna göre şirket;

1. Nestlé & Anglo Swiss Condensed Milk Co., ecebi anonim şirketlerinin tescili hakkında neşredilen kanuna göre Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne usulen müracaat ederek, gerekli vesikaları ibrazla İsviçreli bir şirket olarak kaydedilip beyannamesini almıştır.
2. Bu tescil muamelesinde ibraz edilen resmî belgeler şirketin İsviçre'de, İsviçre kanunlarına göre teşekkül ettiğini, tabiiyetinin de İsviçre olduğunu tereddüde yer bırakmayacak surette ispat etmektedir.
3. Nestlé savaştan önce dahi kendisini Osmanlı Devleti'nde İsviçreli olarak tanıtmış idi ve bunu dava dilekçesini Hariciye Nezareti'ne göndererek ispat etmiştir.
4. İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun da şirketi İsviçreli tanıyıp onayladığı belge Hariciye Nezareti'ne takdim edilmişti.

Bu esaslara rağmen *Hariciye Nezareti* Nestlé'nin İngiliz addedilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu karar ise aşağıda sıralanan sonuçlara neden olmuştur.

1. Nestlé, Şekerci Mehmed Refet aleyhine ikame ettiği ve halen İstanbul İstinaf Ticaret Mahkemesi huzurunda görülen haciz davasında, tabiiyet meselesinin tespiti nedeniyle haksız çıkıp, muhtemelen Mehmed Refet'in davadan dolayı oluşan zarar ve ziyasını ödemekle yükümlü tutulacaktır. Nestlé, diğer mahkemelerde görülen davalarını takip etmekten aciz kaldığı gibi borçlular aleyhine dava ikame edemeyecek hale gelmiştir. Şirket, bu nedenle 2500 liralık alacağını tahsil edememiştir. Bu husustaki tek sorumlu Hariciye Nezareti'dir.
2. Polis Müdüriyeti şirketin telefon tesisatına el koyarak ticaret dünyasıyla haberleşmesini kesmiştir.
3. Osmanlı askerî idaresi, şirketi İngiliz addederek yazıhanelerine de el koyma teşebbüsünde bulunmuştur.
4. Hariciye Nezareti'nin şirketi İngiliz tabiiyetinde kabul etmesi ve yazıhanesine el koyma kararı çıkması üzerine şirket, İsviçre'den mal ithal etmeye cesaret edemedi. Zira İngiliz tabiiyetli bir şirketin Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyetlerde bulunması mümkün değildi.⁸⁶

86 BOA, HR. HMŞ. İŞO, 213/36, 29 Cemaziyülevvel 1336/12 Mart 1918.

Vekilin iddiaları doğrultusunda mahkemelerde isbat-ı vücud edemeyen, telgrafları alınan, yazıhanesi işgale uğrayan, Avrupa'dan mal getiremeyen şirket 12 Ocak 1918 tarihinde İstanbul'daki şubelerini kapattı. Nestlé, uğradığı ve uğrayacağı zararı ancak zamanın göstereceğini belirterek, büyük meblağlara ulaşacağını kesin olduğunu ve bu mesuliyetin yine Hariciye Nezareti'ne ait olduğunu iddia etti.⁸⁷ Ancak zararın boyutunun tespiti de pek kolay değildi. Yavuz Köse, Nestlé'nin Edouard Müller dâhil yönetici kadrosunun 1916'da önce Selanik'e daha sonra Atina'ya taşındığını, Müller'in İstanbul'daki işleri Kahire'ye taşımak istediğini ancak bunun İngilizlerce kabul görmediğini aktarır. Nestlé'nin İstanbul şubesinin *öksüz kalmış* olduğu bu dönemle ilgili pek bir bilgi yoktur.⁸⁸

Nestlé, karar neticesinde taraf olduğu davalarda, düşman devlet tabiiyetini haiz şirketlere uygulanan hükümler doğrultusunda hak iddia edememiştir. Ancak arşiv kayıtlarına göre herhangi bir sürgün veya işletmenin kapatılması gibi muamelelerle de karşılaşmamıştır. Bununla birlikte şirketin yıllardır inşa ettiği güvenilir imajının zedelendiğine de şüphe yoktur. Yukarıda belirtilen süreçte Nestlé, hukuki olarak haklı olduğu fikrindeydi ve sonucun lehine olacağını düşünmekteydi. Ancak siyasi müdahaleler ve özellikle Hariciye Nezareti'nin baskısıyla Nestlé'nin tabiiyet meselesinin şirket aleyhine sonuçlandığı görülmektedir.

Diğer taraftan Osmanlı makamları tarafından dile getirilmemiş ve davada delil olarak kullanılmamışsa da Nestlé'nin 1908 yılında şirket vekili Poul Robeli'nin talebiyle II. Abdülhamid'in resmî tedarikçisi ünvanını aldığı belgelerde, "Londra'da kain bir İngiliz çikolata fabrikası..."⁸⁹ Sadrazam'ın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında "Londra'da ve Vevey'de kain bir İngiliz çikolata ve sütlü un fabrikası..."⁹⁰ ve "...mezkûr fabrikanın Nestlé namıyla ma'ruf olduğu..."⁹¹ ifadelerinden şirketin Osmanlı makamlarınca İngiliz tabiiyetli kabul edildiği de anlaşılmaktadır. Daha da önemlisi Poul Robeli, resmî tedarikçilik talep ettiği 1 Aralık 1906 tarihli imzalı dilekçesinde de kendisini "...Londra ve Vevey'de kain İngiliz çikolata ve sütlü un fabrikasının vekili..." olarak tanıtmıştır.⁹² Dolayısıyla şirket İngiliz tabiiyetini hukuki meselelerde kullanmamışsa da Nestlé'nin kendisini bir İngiliz şirketi olarak tanımladığı gerçeği de yadsınamaz. Marka tescilli muamelesindeki İngiliz ifadesinin sehven konulduğunu iddia eden ve Avukat Daleggio'yu mesul tutan şirket, dilekçelerinde İngiliz tabiiyetini haiz olduğunu kendisi beyan etmiştir. Osmanlı makamlarınca muhtemelen bu dilekçeler gözden kaçırıldığından delil olarak kullanılmamıştır.

Nestlé'nin İstanbul şubesi müdürü Edouard Müller, Osmanlı Devleti'nin savaşa girerek Londra'yla temasını kesmesiyle, şirketin İstanbul'daki şubesinin *Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk C. Agence Générale du Levant Constantinople* şeklindeki resmi adının 01 Kasım 1914'ten

87 BOA, HR. HMŞ. İŞO, 213/36, 29 Cemaziyülevvel 1336/12 Mart 1918.

88 Yavuz Köse, "Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)", s. 168.

89 BOA, İ. HUS, 171/25, 19 Şevval 1326/14 Kasım 1908.

90 BOA, HR. TH, 369/37, 18 Kasım 1908.

91 BOA, DH. MKT, 2667/85, 29 Şevval 1326/24 Kasım 1908.

92 BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS), 525/133, 17 Ramazan 1326/13 Ekim 1908.

itibaren geçerli olarak *Compagnie Nestlé Constantinople* olarak değiştirdiğini Vevey'deki müdürlüğe bildirmiştir. Nestlé Denetleme Kurulu bu değişikliği onaylamış ve ürün teslimatları artık Londra'dan değil Vevey'den yapılmaya başlanmıştır.⁹³ Savaş sebebiyle İngiltere'den teslimat mümkün olmamakla beraber, Yavuz Köse'ye göre yerel hareket etme amacı taşıyan bu adımlarda tabiiyet meselesinin etkisiyle Nestlé'nin İngiltere bağlantılarından kopmaya çalıştığı ihtimali de bulunmaktadır.

Sonuç

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan yeni durumun hukuki sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin tabiiyetlerinin tespiti ve düşman, müttefik veya tarafsız devlet tabiiyetli olarak ayrılmaları olmuştur. Düşman devlet tabiiyetinde bulunan şirketler ve şirket personelleri savaş durumu gereği çeşitli yaptırım ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu çalışmada ele alınan Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Co. kısa adıyla Nestlé, Osmanlı makamlarınca düşman ve tarafsız tabiiyetliğine aynı anda haiz bir şirket olarak algılanmış ve tabiiyetliğinin tespiti amacıyla hukuki bir süreç başlatılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösterdiği sürede özellikle de 20. yüzyıl başlarında Osmanlı halkı yanında idareciler nezdinde de başarılı ve güvenilir bir profil çizen Nestlé için bu zorlu süreç yaklaşık üç yıl sürmüştür. Bu süre zarfında şirket, kendi açısından oldukça ikna edici olduğunu düşündüğü delillerini sunmuştur. Adliye Nezareti ise kendi kayıtlarından ve Ticaret Nezareti'nde tutulan marka tescil dosyasından Nestlé'nin İngiliz tabiiyetini haiz olduğu yönünde karar vermiştir. Zaman zaman Hariciye Nezareti'nin telkinleri ve şirketin düşman devlet tabiiyetinden tarafsız devlet tabiiyetine geçişinin mahzurları, karar vericiler tarafından dikkate alınmıştır. Bu açıdan sürecin kısmen siyasi müdahaleler ile de şekillendiği sonucuna varılabilir. Nestlé'nin karar sonrası Şûrâ-yı Devlet'ten ziyade Hariciye Nezareti'ni suçlaması, aynı düşüncenin şirket nezdinde oluştuğunu da göstermektedir.

Nestlé, I. Dünya Savaşı sırasında iki tabiiyetli şirketlere Osmanlı makamlarının yaklaşımının tespiti açısından nadir örneklerden biridir. Bu tabiiyetin araştırılmasında, Nestlé'nin taraf olduğu tüm dava kayıtları ve şirketin marka tescil dosyaları incelenerek şirketin kullandığı tabiiyet tespit edilmeye çalışılmış, ayrıca şirketin kuruluş belgeleri ve şirket yapısıyla ilgili belgeler talep edilmiştir. Esasında tüm belge ve kayıtlar Nestlé'nin İsviçre tabiiyetinde olduğunu göstermekle birlikte 1906 yılındaki marka tescilinde kullanılan İngiliz tabiiyeti vurgusu Osmanlı makamlarının karar vermesinde belirleyici olmuştur.

93 Yavuz Köse, "Dersaadet'te Tüketim (1855-1913)", s. 167.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 4332/324828;4500/337438.

Dâhiliye Nezareti 5. Şube (DH. EUM. 5. Şb.) 53/34; 27/21;3/57; 4/2; 8/4;80/57; 9/28.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.) 2667/85.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO.) 210/35; 213/36; 209/36.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.) 2968/1.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.) 306/60; 369/37.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye Muhtalât (HR. UHM.) 168/28; 387/20; 393/6.

Haritalar (HRT. H.) 2414/6.

İrade Hususi (İ. HUS.) 171/25.

İrade Taltifat (İ. TAL.) 481/29.

Meclis-i Vükelâ (MV.) 194/36.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) 2836/44; 3019/17.

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.) 525/133.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akay, Tolga, *Osmanlı Devleti'nde Fikri Mülkiyet Hakları*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Berci, İbrahim, *Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikaları: Trablusgarp Savaşı ve Aydın Vilayeti İtalyanları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2020.

Çınar, Tuba, "Fikir Hayatından Kalp Hayatına Ziya Gökalp: Malta ve Limni Mektupları'na Göre Baba ve Eş Olarak", *Turcology Research*, 73 (2022), s. 19-36.

Düstur, II. Tertib, C. VII, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1336.

Karabulut, Umur; Bozkurt, Ersin, "Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar", *SUTAD*, 45, (2019), s. 87-99.

Kılıç, Musa, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı", *Asia Minor Studies Journal*, 7/1, (2019), s. 72-80.

Köse, Yavuz, "Nestlé in the Ottoman Empire: Global Marketing with Local Flavor 1870-1927", *Enterprise & Society*, 9/4, (2008), s. 724-761.

Köse, Yavuz, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Kurt, Burcu, "I. Dünya Savaşı Ekonomi Politikalarına Bir Örnek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'dan Şeker İthalatı", *Bir Ömür Tarih Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na Armağan*, ed. İsmail Yaşayanlar, Gaye Kitabevi, Bursa 2022, s. 578-599.

Memiş, Şefik, "Türkiye'nin İlk Küresel 'Yerel' Markası Nestle, Osmanlı/Türk Olmayı Nasıl Bir Stratejiyle Başardı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, (2023), s. 288-310.

Quataert, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Sonat, Ramazan, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", *Tarihin Peşinde*, 11, (2014), s. 259-290.

Takahashi Hiroo, "The Birth of Nestlé, A Global Corporation", *Everything Originated From Milk: Case Study of Nestlé*, WSBC, 2021.

DuBois, Thomas David, “Branding and Retail Strategy in The Condensed Milk Trade: Borden and Nestlé in East Asia, 1870–1929”, *Business History*, 65/5, (2023), s. 902-919.

Topuz, Ercüment, “I. Dünya Savaşı’nda Düvel-i Muhasama Tebaasına Yönelik Uygulamalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XIII, (2017), s. 297-312.

İnternet Kaynakları

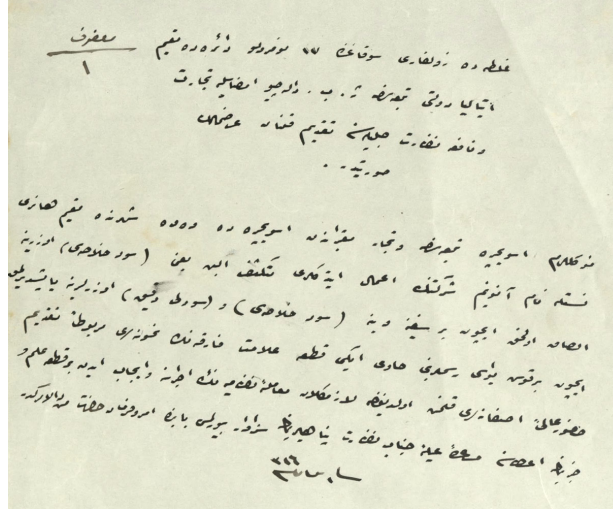
Henri Nestlé Biography, https://www.nestle.com/sites/default/files/asset_library/documents/about_us/henri-nestle-biography-en.pdf [Erişim tarihi: 20.06.2024]

https://www.nestle.com/ask-nestle/our-company/answers/is-nestle-a-swiss-company?gad_source=1&gclid=CjwKCAlAqNsSbHAvEiwAn_tmxX23wD1opZNRGfpT5WNlwzoYHC12rlGCGcO9w2HUY_OXQB4FDSUwQxoCrs0QAvD_BwE [Erişim tarihi: 21.06.2024]

<https://www.nestle.com/sites/default/files/2022-12/nestle-company-history-timeline.pdf> [Erişim tarihi: 15.06.2024]

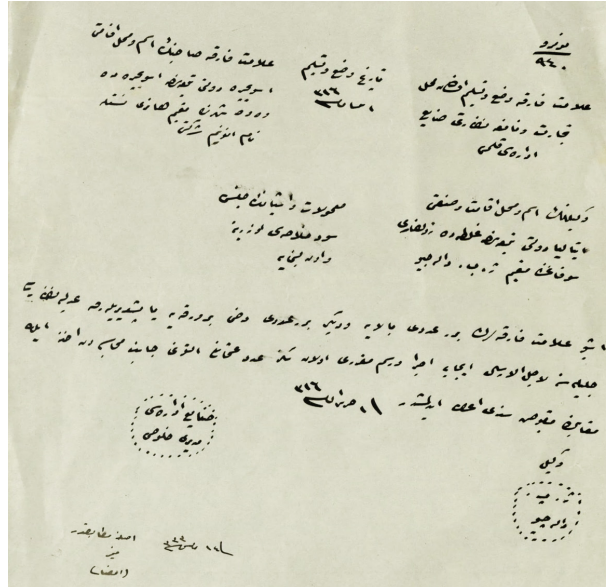
EKLER

Ek.1 Nestlé'nin 1900 yılına ait marka başvurusu.

Kaynak: BOA, ŞD, 2836/44, leaf 30.

Ek.2 Nestlé'nin 940 sıra numarası ile onaylanan markası.

Kaynak: BOA, ŞD, 2836/44, leaf 32.

Ek.5 İsviçre Vaadt Eyaleti Vevey İdaresi Sicil-i Ticareti Tasdiknamesi:

۱۰
اسوچره کھانا سوچی
دو ایالی
دو دوهی اداره کی سبیل تجارت
تصدیقاً
دو دوهی اداره کی سبیل تجارت ناموچی ۱۹ مورس ۱۹۱۵ تاریخہ نہ برہ سبیل برنانه سند
انہ انفلوسویس قوانند سبیل قوانین انونیم سرف اسوچره بر شرکت ایدو کی
دو دوهی (دو ایالی) دو دوهی (دو ایالی) دو دوهی (دو ایالی) دو دوهی (دو ایالی)
اسوچره ایلام برہ برنانه اسوچره قوانینہ توفیقاً تطل ایچہ اللہ کی ایلام اسوچره
ایلی تجارت ایچہ در
دو دوهی ۶ سالہ ۱۹۱۵
دو دوهی سبیل
سبیل تجارت ناموچی
(ایضا) اوغونور

Kaynak: BOA, ŞD, 2836/44, lef 74.

THE ISSUE OF NATIONALITY OF NESTLÉ & ANGLO-SWISS CONDENSED MILK COMPANY, WHICH WAS OPERATING IN THE OTTOMAN EMPIRE, IN THE FIRST WORLD WAR

Tolga AKAY*

The famous company Nestlé was founded by Henri Nestlé in Vevey, Switzerland, in 1867. In a short time, the company earned a significant reputation, especially for its baby food products. Over the course of time, it expanded its product range to include items such as chocolate and coffee. Today, it is undoubtedly one of the most recognizable brands around the world.

Nestlé entered the Ottoman market by making its first deliveries to Egypt in 1870 and to Istanbul in 1875. By successfully utilizing the opportunities of local advertising, it soon became one of the most preferred brands, appealing both to the Ottoman Palace and to ordinary people. Through innovative newspaper advertisements, it created the impression of being an Ottoman brand by emphasizing locality.

In 1905, the company merged with the Anglo-Swiss Condensed Milk Company, a prominent dairy producer, expanding its market share on a global scale. This merger would affect the company's presence and operations in the Ottoman Empire during the First World War. While Nestlé was previously recognized as a Swiss company, the merger led to its perception as having a British partnership, at a time when the Ottoman Empire and Britain were adversaries in the war. Based on the principle of reciprocity, the Ottomans either restricted or entirely halted the activities of companies from enemy states within their territory. Adversely affected by this development, Nestlé initiated debt lawsuits against some local Ottoman producers during this period. In order to counter the lawsuits, the defendants brought up the issue of Nestlé's nationality. In response, the Ottoman Empire intensified its investigations, focusing on the word "Anglo" in the company's name. They found out that Nestlé had emphasized its British affiliation when registering the new company's trademark after the merger in 1905. Thus, Nestlé's nationality became a subject of significant debate. The Ottoman authorities conducted further analysis of the company's certificate of incorporation and trademark registration documents, conclusively establishing its connections to the UK. At least this was the assertion of the Ottoman authorities.

* Assoc. Prof. Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Kars/Türkiye, tolga_z@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0451-4124

Although Nestlé believed that its certificates of incorporation and activity proved its Swiss nationality, the Ottoman Office of Legal Counsel concluded after a three-year investigation that the company was of British nationality based on its trademark registration documents. Other British connections of the company were also considered in this judgment.

Thus, Nestlé's activities in the Ottoman Empire were terminated. The company blamed the Ottoman Foreign Ministry for the decree, claiming it was politically motivated. However, this protest proved futile. As a result of the Ottoman decree, Nestlé lost its lawsuits against the local producers. The company's communication rights were also restricted. Although the exact amount of financial loss suffered by the company during this process cannot be determined, it is undeniable that it experienced a significant loss of prestige. First of all, the positive image they had built up over the years was damaged. During the litigation process, the sales of the company declined significantly and some of its buildings and communication facilities were confiscated.

The current study analyzes the rare case of a company with dual nationality, one being neutral and the other being from an enemy state, in the Ottoman Empire during the First World War. The main objective of the study is to reveal the legal situation of this company and to understand the functioning of the Ottoman legal system in this case. In an unbiased manner, the study presents all the arguments and evidence presented both by the company and the Ottoman authorities. Thus, the mechanism of the case is explored. One point to note is that the Ottoman State's decision-making was based solely on its own documents, without considering those submitted by Nestlé. Another reason for the Ottoman focus on this case was to prevent companies and individuals with dual or enemy state citizenship/nationality from obtaining a neutral status. The desire to take advantage of an opportunity to oppose Britain as an enemy further heightened its importance. This also explains the Ottoman political intervention in the process. To prevent changes in nationality and retain its response mechanisms, the Ottoman administration enforced its decision against Nestlé, despite the convincing evidence presented by the company.